

ОСАУЛЕНКО
Олександр Іванович

**КОНСТИТУЦІЙНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ
ЗМІСТУ ТА СИСТЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
ТА ЇХ ВТІЛЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ**
(загальнотеоретичні питання)

Спеціальність: 12.00.02 - конституційне право

АВТОРЕФЕРАТ
*дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук*

Дисертацією
Робота виконана в Інституті державної академії
внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент
Лисенков С.Л.
Науковий консультант: кандидат юридичних наук, доцент
Тихомиров О.Д.

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ:

1. Член-кореспондент Національної Академії наук
України, доктор юридичних наук, професор **Сіренко В.Ф.**
2. Кандидат юридичних наук, доцент **Фаренюк С.Я.**

Провідна організація - Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

Захист відбудеться "25" серпня 1997 р. о 14 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.56.01 при Національній академії внутрішніх справ України (252035, Київ, пл.Солом'янська, 1).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Національної академії внутрішніх справ України (252035, Київ, пл.Солом'янська,1).

Автореферат розісланий "22" травня 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук, доцент

В.І.Женунтій

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Прийняття нової Конституції України, кардинальні зміни в суспільстві і державі обумовлюють нові підходи до критичного переосмислення змісту законів та інших нормативно-правових актів попереднього періоду та приведення усєї нормативно-правової бази у сфері прав людини у відповідність з Основним Законом.

Згідно ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються вищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

А це означає, що в усіх сферах правового регулювання повинні здобути своє втілення, розвиток і конкретизацію фундаментальні конституційні принципи, на яких базуються взаємовідносини між правовою державою та особою: верховенство закону і суворе підпорядкування праву діяльності всіх державних органів та посадових осіб; невід'ємність, непорушність та недоторканість прав і свобод особи; взаємна відповідальність держави та особи.

Особливе значення відповідні конституційні положення набувають у діяльності при виконанні кримінальних покарань, оскільки умовою їх здійснення є обмеження прав громадянина та застосування до нього заходів державного примусу. Проблема забезпечення прав і свобод цієї категорії громадян є складовою частиною проблеми прав і свобод людини в цілому. З'ясування змісту, поняття і особливостей правового статусу засудженого до позбавлення волі має важливе не лише теоретичне, але і практичне значення.

В теоретичному плані - це дослідження спеціального правового статусу окремої категорії громадян України, в порівнянні з правовим статусом законослухняних громадян. В практичному - це розробка найбільш оптимального варіанту моделі прав і обов'язків цієї категорії осіб з урахуванням мети покарання.

Указом Президента України від 17 вересня 1996 року № 837/96 затверджено комплексну програму боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки,

пунктами 61-65 якої передбачається подальше реформування та удосконалення кримінально-виконавчої системи з урахуванням вимог загальноєвропейських міжнародно-правових актів.

Одним із пріоритетних напрямків правової реформи в Україні, яка проводиться на підставі норм Конституції, є створення сучасної правової системи, яка б сприяла можливості максимального розширення та захисту прав і свобод кожної людини, незалежно від умов, в яких вона знаходиться. Якщо недопустиме порушення законності відносно людини, яка перебуває на волі, то тим більш недопустимим є порушення законності відносно людини, яка знаходиться в місцях позбавлення волі. Цей принциповий висновок впливає з норм Конституції України та позицій міжнародно-правових актів і повинен знайти своє чітке відображення в законодавстві України. Чітка регламентація правового статусу засудженого служить гарантом забезпечення законності.

В попередніх конституціях нашої країни не містилось положень про правовий статус специфічної категорії громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі.

Включення в ч. 3 ст. 63 Конституції норми про те, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду, свідчить про прагнення нашої держави розвиватись демократичним шляхом за всіма напрямками своєї діяльності, включаючи конституційне закріплення основ правового статусу різних категорій громадян, в тому числі і засуджених.

Проблеми прав і свобод громадян, забезпечення їх правового статусу досліджувались в роботах М.В.Вітрука, Л.Д.Воєводіна, В.В.Копейчикова, В.О.Кучинського, С.Л.Лисенкова, О.А.Лукашової, Г.В.Мальцева, В.О.Патюліна, Ф.М.Рудинського, В.Ф.Сіренка, А.П.Таранова, В.М.Чхиквадзе та інших вчених. Загальнотеоретичні аспекти правового статусу осіб, які відбувають кримінальне покарання, в деякій мірі були також предметом дослідження в теорії різних юридичних наук. Під різним кутом зору правовий статус засуджених розглядали в своїх працях М.О.Беляєв, Л.В.Багрій-

Шахматов, О.І.Зубков, Г.Л.Мінаков, О.С.Міхлін, М.П.Мелент'єв, О.С. Наташев, В.І. Селіверстов, М.О.Стручков, І.В.Шмаров та інші. Окремі елементи правового статусу засуджених освітлені в працях В.Д.Адаменка, Б.Я.Бляхмана, С.І.Зельдова, І.В.Рябініна та деяких інших.

Однак більшість досліджень проводились в 70-80-х роках і в основному фахівцями виправно-трудового права Росії, які розглядали цю проблему лише виходячи із положень основ виправно-трудового законодавства СРСР і законодавства РРФСР та діючої на той час політики держави. Кардинальні зміни в суспільстві обумовили нові підходи критичного переосмислення змісту нормативно-правових актів радянського періоду, а прийняття нової Конституції України і реформування на її основі національної правової системи сприяли появі останнім часом в юридичній літературі ряду наукових публікацій, де поновому висвітлюються деякі аспекти правового статусу різних категорій громадян.

Загальнотеоретичні проблеми правового статусу осіб, які відбувають кримінальне покарання, включаючи питання їх суб'єктивних прав і свобод, на сучасному етапі є малодослідженими, а в Україні - досліджуються вперше. Все це обумовило вибір теми дослідження, яка вбачається актуальною і має науково-практичну значимість.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з виконанням кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі, права та свободи громадян, які підлягають державному примусу.

Предметом дослідження є норми Конституції України, інших законодавчих актів, які виступають в якості засобів правового регулювання, монографічні та інші наукові і навчальні джерела, практика забезпечення і реалізації цих прав.

Мета та завдання дослідження. Основна мета роботи полягає у дослідженні теоретичних і практичних проблем втілення конституційних засад правового статусу громадян України в нормативно-правових актах, які регламентують правовий статус засуджених до позбавлення волі, а також у

розробці рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства, яке регулює права і свободи цієї категорії громадян.

У зв'язку з цією метою постала потреба розв'язання таких завдань:

- 1) аналіз загальнотеоретичних проблем спеціального правового статусу засуджених до позбавлення волі; 2) розгляд різних підходів до визначення структури правового статусу засуджених та спроба вироблення власної його конструкції; 3) аналіз на підставі норм Конституції України, законів і підзаконних актів, особливостей змісту особистих, політичних, соціальних, економічних, культурних та екологічних прав засуджених до позбавлення волі; 4) дослідження ролі юридичних гарантій в забезпеченні конституційних прав і свобод цієї категорії громадян та внесення пропозицій по їх вдосконаленню; 5) розгляд юридичної відповідальності засуджених та визначення її ролі в структурі їх правового статусу; 6) аналіз змісту і системи правового регулювання та особливостей реалізації конституційних прав і свобод засуджених; 7) розгляд шляхів удосконалення та умов здійснення конституційних прав і свобод цієї категорії громадян; 8) дослідження системи законодавчого, підзаконного та відомчого регулювання конституційних прав і свобод засуджених до позбавлення волі та розробка пропозицій щодо його вдосконалення; 9) розгляд найбільш актуальних проблем приведення законодавства України в сфері прав і свобод засуджених у відповідність з принципами і загальними положеннями Конституції України та міжнародно-правових актів;

Методологія та методика дослідження. В основу дослідження покладено принципи та основні категорії діалектико-матеріалістичного пізнання соціальних явищ та процесів. Крім того, методологічна база дослідження вбирає в себе наукові положення філософії, загальної теорії права, галузевих правових наук і перш за все конституційного та виправно-трудоного права.

При підготовці роботи використані джерела з конституційного, виправно-трудоного та деяких інших галузей права України, країн СНД, ряду європейських держав, а також США і Японії. Предметом дослідження були також такі підзаконні нормативно-правові акти як Укази Президента України, По-

станови Кабінету Міністрів України, деякі міжвідомчі накази, а також накази та інструкції Міністра внутрішніх справ України у тому обсязі, який був необхідний для дослідження. Поряд з діалектичним методом в роботі використані загальнонаукові та приватнонаукові методи: системний, формально-логічний, структурно-функціональний, статистичний, історичний, порівняльно-правовий, які і забезпечили ефективність наукового аналізу.

За спеціально розробленими дисертантом анкетами було проанкетовано 500 засуджених, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі у виправно-трудових установах різних видів режиму УВС чотирьох областей України: Волинської, Донецької, Київської та Харківської. Одночасно було проанкетовано близько 400 співробітників цих установ (начальники установ, їх заступники, начальники загонів, оперативно-режимні працівники, начальники цехів, майстри).

Одержані дані були використані для обґрунтування ряду висновків та пропозицій.

В процесі роботи над дисертацією автором використовувався і власний 18-річний досвід роботи безпосередньо у виправно-трудовій установі суворого режиму, відділах і управліннях по виконанню кримінальних покарань УВС Київської області та МВС України.

Наукова новизна праці полягає насамперед у тому, що вона є першим в Україні монографічним дослідженням, яке присвячене проблемі конституційних засад правового статусу засуджених до позбавлення волі. Вперше зроблена спроба на підставі норм нової Конституції України розглянути цю проблему в комплексі. Базуючись на узагальненнях попередніх досліджень, дисертант зосередив головну увагу на проблемах втілення принципів і норм Основного Закону нашої держави в поточному законодавстві та на недостатньо вивчених загальнотеоретичних питаннях, що мають практичне значення і на цій основі пропонує своє вирішення ряду дискусійних питань, формулює відповідні пропозиції.

Результати дослідження знайшли своє втілення в основних положеннях і висновках, які виносяться на захист, зокрема:

- пропозиції щодо нових визначень понять правового статусу засуджених, юридичних гарантій забезпечення статусних прав і обов'язків, юридичної відповідальності цієї категорії громадян та методу правового регулювання;

- власна конструкція правового статусу засуджених та його структурних елементів з урахуванням специфіки об'єкту та предмету дослідження;

- класифікація на основі положень Конституції України щодо прав людини і громадянина загальних суб'єктивних прав громадян та робиться спроба визначення рівня їх поширення на засуджених до позбавлення волі;

- нова концепція розширення юридичних гарантій прав і свобод цієї категорії громадян та приведення їх у відповідність з діючими конституційними нормами;

- новий підхід щодо доцільності типу правового регулювання в досліджуваній сфері;

- пропозиції щодо вдосконалення поточного законодавства в сфері регулювання і забезпечення прав і свобод засуджених до позбавлення волі у напрямку приведення їх у відповідність з положеннями Основного Закону;

- концепція поступового приведення законодавства України в сфері прав і свобод засуджених у відповідність з нормами та принципами міжнародно-правових актів та поступового його наближення до рівня найбільш розвинених країн світу.

Теоретичне і практичне значення одержаних автором результатів вбачається: а) **у сфері науково-дослідній** - матеріали можуть бути використані в процесі подальших розробок загальнотеоретичних проблем конституційних засад правового статусу окремих категорій громадян і перш за все засуджених; б) **у плані правотворчої діяльності**-результати дослідження можуть бути використані при підготовці окремих положень нового кримінально-виконавчого кодексу та інших законодавчих і підзаконних актів, що регулюють права і свободи засуджених; в) **у правозастосовній діяльності** - розроблені рекомен-

дації і пропозиції спрямовані на удосконалення практики правозастовчої діяльності адміністрації виправно-трудових установ та правоохоронних органів; г) **в навчальному процесі** - положення і висновки дисертації можуть бути використані в процесі викладання учбових курсів: “Конституційне право”, “Теорія держави і права”, “Права людини”, “Виправно-трудове право”, “Юридична деонтологія” та деяких інших дисциплін, а також в науково-дослідній роботі слухачів та студентів юридичних вузів та факультетів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Теоретичні положення, висновки та рекомендації в межах досліджуваних питань знайшли своє відображення в опублікованих автором 3 наукових публікаціях. Матеріали дослідження апробовані на республіканській науково-практичній конференції “Кримінально-виконавча система України: теорія, практика, законодавство” (м. Київ, 21-22 квітня 1994 року), науково-теоретичних конференціях в Національній академії внутрішніх справ України (листопад 1995 р. та березень 1997 р.).

Результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри теорії держави і права, спільному засіданні названої кафедри та кафедр конституційного права, кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ України. Крім цього вони використані при відірацюванні ряду тем курсу “Права людини”, що розробляється кафедрою теорії держави і права, а також при викладанні окремих тем навчальних курсів теорії держави і права, конституційного та виправно-трудового права в Національній академії внутрішніх справ України.

Структура роботи визначається її метою, завданням і включає в себе вступ, дві глави, які об'єднують 7 параграфів, висновок, бібліографію та додатки.

З М І С Т Р О Б О Т И

У вступі містяться обґрунтування вибору теми дослідження, визначається об'єкт та предмет, мета і завдання, методологічні основи дослідження, характеризується достовірність та наукова новизна отриманих результатів, формулюються основні положення, що виносяться на захист, розкривається теоретико-практичне значення висновків та пропозицій, викладаються дані з апробації по впровадженню результатів дослідження.

Перша глава - "Поняття, особливості та характеристика структурних елементів правового статусу засуджених" - присвячена дослідженню спеціального правового статусу громадян України, що відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі. Глава складається з чотирьох параграфів.

В параграфі першому - **"Конституційні засади правового статусу засуджених, як спеціального статусу громадянина України та його структурні елементи"** досліджується питання про місце і роль особи в суспільстві, яке, на думку автора, найбільш повно розкривається через категорію правового статусу індивіда, що є однією із найбільш важливих політикоюридичних категорій. Підкреслюється, що проблема правового статусу індивіда, як і вся проблема людини, пов'язана з її соціальною діяльністю.

Правовий статус, природа прав і обов'язків як найбільш важливі поняття юридичної науки привертають до себе пильну увагу дослідників. Існує декілька підходів до визначення правового статусу особи. До структури правового статусу включається різний набір елементів.

Від вірного визначення структури правового статусу особи, яке базується на методології аналізу правових явищ, на діючому законодавстві та на закономірностях його розвитку у відповідності з нормами права, залежить його оцінка, а значить і розробка науково-обґрунтованого визначення, перспектив його динамічного розвитку. Особливо важливою стає ця проблема в сучасний період побудови правової держави в Україні.

Проаналізувавши різноманітні погляди вчених щодо структури правового статусу особи, автор прийшов до висновку, що до структурних елементів правового статусу засуджених необхідно включити їх права та обов'язки, юридичну відповідальність та гарантії статусних прав. Автор погоджується з думкою деяких вчених про те, що саме права і обов'язки є серцевиною правового статусу, його генеруючою і одночасно синтезуючою основою, саме вони є центром правової сфери і саме в них лежить ключ до вирішення основних юридичних питань.

Розглядаючи права і обов'язки громадян, засуджених до позбавлення волі, в якості ядра (основи) правового статусу дисертант виділяє дві групи цих прав і обов'язків: загальні (конституційні) та спеціальні.

До загальних (конституційних) відносяться права і обов'язки засуджених, які передбачені Конституцією та іншими нормативно-правовими актами чинного законодавства України, володіння якими не пов'язано з їх спеціальним правовим статусом.

До спеціальних прав і обов'язків відносяться ті з них, які, по-перше, не мають аналогів в загальному статусі громадян України, носять самостійний характер, не дублюють загальний статус громадян України, а також не конкретизують його; по-друге, зміст спеціальних прав лише в незначній мірі залежить від конституційних та галузевих прав. По-третє, за своєю соціально-правовою спрямованістю вони виступають в якості засобів, що забезпечують досягнення мети покарання, одночасно виконуючи позитивну функцію компенсації негативних наслідків застосування покарання у вигляді позбавлення волі.

Структурним елементом правового статусу засуджених дисертант вважає також юридичну відповідальність, яка є по відношенню до цієї категорії громадян важливим важелем впливу на них в позитивному напрямку та одним із засобів забезпечення законності і правопорядку, як в місцях позбавлення волі, так і в процесі ресоціалізації засуджених після звільнення.

Юридичні гарантії прав і обов'язків засуджених, як елемент їх правового статусу забезпечують його реальність. Підкреслюючи значне обмеження прав і обов'язків цієї категорії громадян, автор вважає, що чим більш обмеженими є права і обов'язки засуджених, тим більш різноманітними повинні бути засоби їх охорони і захисту, тим ефективніше вони повинні діяти.

На підставі викладеного під **правовим статусом засудженого автор пропонує розуміти систему прав, свобод і обов'язків громадянина, юридичні гарантії їх забезпечення, види і форми юридичної відповідальності, які закріплені в Конституції України, інших законодавчих та підзаконних актах, з обмеженнями, що передбачені законодавством та наявністю певних спеціальних прав і обов'язків, які необхідні для досягнення мети покарання.**

На думку автора, такі юридичні категорії як громадянство, правові принципи, правові норми, правосуб'єктність, правовідносини статусного характеру та деякі інші виконують по відношенню до правового статусу функції передумов або похідних елементів.

В юридичній літературі правовий статус особи розглядається на трьох рівнях: загальний статус громадянина, спеціальний та індивідуальний. На думку дисертанта, саме така теоретична формула може бути покладена в основу аналізу правового статусу і засудженого, оскільки він є правовим статусом окремої категорії громадян, які об'єднані по такій видовій ознаці, як відбування покарання у вигляді позбавлення волі, тобто різновидом спеціального статусу особи в Україні.

У параграфі другому - **“Права та свободи засуджених як особливості прояву конституційних прав та свобод громадян України”**, автор підкреслює, що проблема правового статусу індивіда, як і вся проблема людини, пов'язана з її соціальною діяльністю. На підставі цього він робить висновок, що права і обов'язки індивіда фіксують складну систему взаємозв'язків держави і особи, які повинні базуватись на демократичних принципах, незалежно від умов, в яких ця особа утримується.

Розглядаючи засудженого до позбавлення волі в якості специфічного суб'єкта правовідносин під його суб'єктивними правами дисертант розуміє вид і міру можливої його поведінки під час відбування кримінального покарання, можливість користуватись певними соціальними благами для задоволення особистих потреб, які закріплені в нормах Конституції України та в інших нормативно-правових актах. В Конституції України правовий статус засудженого зафіксований вперше. Згідно ч.3 ст. 63 Конституції України засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Виходячи з цього проводиться аналіз 48 статей розділу другого Конституції України "Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" (ст.ст.21-68) та окремих статей, що містяться в деяких інших її розділах, робиться спроба визначити, в якій мірі (ступені) зазначені права і свободи поширюються на засуджених до позбавлення волі.

Дослідженню піддаються перш за все права і свободи цієї категорії громадян, оскільки їх обов'язки мають певні специфічні особливості, і їх, на думку автора, необхідно винести до окремого дослідження.

Не дивлячись на те, що в прийнятій Конституції України не подається класифікація прав і свобод громадян, дисертант підтримує думку окремих вчених про те, що їх комплекс являє собою певну систему, складовими якої є особисті, громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні та екологічні права. На підставі загальнотеоретичних понять про види суб'єктивних прав і свобод громадян та особистих уявлень про підстави їх класифікації дисертант групує та досліджує конституційні права та свободи громадян України за вищезазначеною схемою та визначає ступінь їх поширення на засуджених до позбавлення волі.

В процесі дисертаційного дослідження встановлено, що на засуджених до позбавлення волі в повному обсязі поширюються слідуючі конституційні права громадян України:

право на життя (ч. 1 ст. 27); право на повагу людської гідності (ч. 1 ст. 28); право на свободу світогляду і віросповідання (ч. 1 ст. 35); право на захист (ч. 1 -5 ст. 55); право на відшкодування матеріальної та моральної шкоди (ст. 56); право знати свої права і обов'язки (ст. 57); право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань (ч. 1 ст.34); право на належні, безпечні і здорові умови праці (ч.4 ст. 43); право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування (ч. 1 ст. 49); право на свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності (ч. 1 ст. 54); право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ч. 2 ст. 54); право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ч. 1 ст. 50); право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту (ч. 2 ст. 50).

Разом з тим в дослідженні підкреслено, що засуджені до позбавлення волі суттєво обмежені в користуванні рядом конституційних прав, а деякі із них на цю категорію громадян взагалі не поширюються чи поширюються у край обмеженому обсязі. До останньої групи він відносить такі суб'єктивні права:

право на свободу та особисту недоторканість (ч. 1 ст. 29); право на недоторканість житла (ч. 1 ст. 30); право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); право на свободу пересування на території України, вільний вибір місця проживання, право вільно залишити територію України (ст. 33); право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації (ч. 1 ст. 36); право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування (ч.1 ст. 38); право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 38);

право на рівну можливість у виборі професії та роду трудової діяльності (ч. 1 ст. 43).

Підкреслюючи обмеженість правового статусу засуджених автор зазначає, що не на всі перераховані вище та деякі інші суб'єктивні права цієї категорії громадян в діючому законодавстві існують чітко сформульовані заборони та обмеження. В зв'язку з цим такі обмеження необхідно конструювати та виводити на підставі інших юридичних норм, що не виключає їх довільного тлумачення та порушення законності при їх реалізації.

Виходячи зі змісту ч. 3 ст. 63 Конституції України, дисертант вважає доцільним в майбутньому кримінально-виконавчому кодексі сформулювати основоположну статтю (аналогічну діючій ст. 8 ВТК України) в такій редакції: “Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені вироком суду та кримінальним, кримінально-виконавчим та іншими галузями законодавства України”. На підставі цієї статті слід передбачити чітко сформульовані обмеження в галузях законодавства України, які визначають позитивний правовий статус громадян нашої держави.

У параграфі третьому - “Юридична відповідальність засуджених” розглядаються загальнотеоретичні проблеми юридичної відповідальності та їх особливості по відношенні до цієї категорії громадян України.

Проаналізувавши різні погляди вчених на сутність перспективної і ретроспективної юридичної відповідальності, автор приходять до висновку, що ретроспективна юридична відповідальність засуджених є наслідком порушення перспективної юридичної відповідальності. При цьому дисертант підкреслює, що проблеми перспективної юридичної відповідальності засуджених до позбавлення волі практично не вивчені в юридичній науці. На думку автора, саме цей вид юридичної відповідальності повинен викликати інтерес не тільки у юристів, але й у педагогів, психологів, соціологів, оскільки превенція правопорушень є важливим фактором дотримання правопорядку з боку засуджених як в період відбування покарання, так і після звільнення від нього.

Автор робить спробу об'єднати поняття перспективної та ретроспективної юридичної відповідальності і пропонує своє особисте визначення юридичної відповідальності засуджених, сутність якої полягає в чесному, сумлінному виконанні засудженими державних приписів і здатність до оцінки ними своїх дій, в тій чи іншій визначеній законом формі відповідати за негативні наслідки своїх вчинків.

Одночасно підкреслюється, що юридична відповідальність є однією з найбільш важливих гарантій правомірної реалізації засудженими норм права та засобом забезпечення їх правового статусу.

У параграфі четвертому - "Система юридичних гарантій конституційних прав і свобод засуджених" підкреслюється, що реальність закріплених в законодавстві прав і свобод засуджених у вирішальній мірі залежить від ступеня їх гарантованості.

Всю багатоманітність юридичних засобів забезпечення прав і свобод засуджених автор поділяє на три групи: **по-перше**, юридичні засоби, які забезпечують безпосереднє здійснення прав і свобод засуджених; **по-друге**, засоби, які забезпечують їх охорону; **по-третє**, - юридичні гарантії, які надають засоби для захисту прав і свобод, які порушені.

З приводу кожної із зазначених трьох груп юридичних засобів забезпечення прав і свобод засуджених, автор вносить пропозиції щодо **вдосконалення**:

1. Щодо **удосконалення** юридичних засобів, які забезпечують безпосереднє здійснення прав і свобод засуджених необхідно:

- удосконалити мову законодавства і юридичну техніку, забезпечивши ясність і доступність нормативно-правового матеріалу, використання єдиної термінології;

- забезпечити верховенство закону при регулюванні прав і свобод громадян, привести зміст підзаконних актів у повну відповідність з законами;

- розробити і затвердити державні програми: реконструкції та переобладнання установ по виконанню кримінальних покарань, зайнятості засуджених працюю; ресоціалізації засуджених після звільнення тощо.

2. Щодо **удосконалення** засобів, що забезпечують охорону прав і свобод засуджених:

а) шляхом внесення змін і доповнень в кримінально-процесуальне законодавство:

- передбачити винесення судом окремих визначень не тільки при розгляді окремої кримінальної справи в касаційному порядку (ст. 382 КПУ України), але і при розгляді питань зміни правового статусу засуджених, яке зафіксоване в ст. 407 та 410 КПУ України;

- закріпити у майбутньому ВТК України норму про судовий нагляд за діяльністю ВТУ з наданням суду права вільного доступу в установи, а також можливості зустрічей і бесід з засудженими;

б) зафіксувати в законодавстві можливість створення принципово нових громадських формувань, значно розширивши їх кількість і характер повноважень, включаючи і громадський контроль;

в) передбачити в законодавстві норми про міжнародний контроль за дотриманням прав і свобод засуджених, а також і про відомчий контроль.

3. У відповідності з положенням Конституції України (ч. 2, 3, 4, 5 ст. 55) закріпити в майбутньому кримінально-виконавчому законодавстві групу юридичних норм, які б передбачали систему юридичних гарантій, що надають засоби для захисту суб'єктивних прав і свобод засуджених, які порушені:

- право та процедуру звернення засуджених на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності посадових і службових осіб адміністрації ВТУ та інших державних органів;

- право та процедуру звернення засуджених до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

- право та процедуру звернення за захистом своїх суб'єктивних прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна;

- право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Друга глава - “Актуальні питання вдосконалення системи правового регулювання змісту прав і свобод засуджених до позбавлення волі” - присвячена розгляду на підставі норм Конституції України та міжнародно-правових актів системи правового регулювання змісту прав і свобод засуджених та пошукам шляхів ефективного законодавчого, підзаконного та відомчого регулювання і складається з трьох параграфів.

У параграфі першому - “Поняття, завдання та елементи системи правового регулювання конституційних прав і свобод засуджених та шляхи їх вдосконалення” особливу увагу приділено методу правового регулювання змісту конституційних прав і свобод засуджених під яким автор розуміє сукупність прийомів, за допомогою яких право визначає об'єм змісту та умови реалізації цих прав і свобод з метою досягнення цілей, що стоять перед покаранням, пов'язаним з позбавленням волі.

Підкреслюється, що важливою рисою правового регулювання є його **способи, під яким розуміються шляхи юридичного регулювання, що знаходять свій вираз в змісті юридичних норм.**

Автор підтримує думку тих вчених, які вважають, що способи правового регулювання прав і свобод засуджених “розкриваються в залежності від методів регулювання і є важливим моментом змісту юридичних режимів. Це виражається в типах правового регулювання, а в залежності від них у всій системі правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання.

Розкриваючи сутність загальнодозвольного та загальнозабороненого типів правового регулювання, автор поділяє думку тих вчених, які вважають, що в основі регулювання прав і свобод громадян повинен лежати загально-

дозвільний тип правового регулювання, який відкриває простір для активності дій та ініціативи суб'єктів суспільних відносин.

Однак здійснення правового регулювання прав і свобод засуджених до позбавлення волі за загальнодозвільним типом правового регулювання з урахуванням професійно-цілевого підходу не завжди можливе, тому в законодавстві необхідно поєднувати обидва згаданих типи правового регулювання, але надавати перевагу регулюванню за загальнодозвільним типом.

На думку автора, загальнодозвільний тип правового регулювання є доцільним при регламентуванні правового статусу у засуджених та їх праці, участі громадськості у виховній роботі та контролю за виконанням покарання, а також в організації виховної роботи та навчанні серед засуджених.

Дисертант звертає увагу на те, що близько 90 % респондентів - начальницький склад УВП - вважають за необхідне диференційовано підходити до встановлення загальнодозволенних норм в залежності від режиму тримання засуджених та ступені їх виправлення. В цілому погоджуючись з думкою практичних працівників автор вважає, що загальнодозвільний тип правового регулювання кримінально-виконавчих відносин може застосовуватись до всіх видів УВП при регламентації загальногуманітарного впливу на засуджених. Участь в заходах загальногуманітарного характеру повинна здійснюватись вільно і за бажанням засуджених в рамках загальнодозволенних норм.

У параграфі другому - **“Шляхи вдосконалення законодавчого, підзаконного та відомчого регулювання прав і свобод засуджених”**, автор підкреслює особливу роль Конституції України як головного юридичного інструменту регулювання суспільних відносин обумовлену її вищою юридичною силою.

Дисертант погоджується з думкою тих вчених, які вважають, що конституційні права і свободи громадян є основними, базовими для всієї системи прав і свобод, що закріплені законодавством. Внаслідок цього Конституція обмежується, як правило, формулюванням загального поняття того чи іншого права. Для здійснення конституційних прав і свобод необхідна їх деталізація,

розкриття конкретних повноважень, за допомогою використання яких можлива реалізація основних прав і свобод, а також повинна бути чітко визначена роль конкретних органів держави в забезпеченні повноважень.

Конкретизація основних прав і обов'язків проходить на рівнях поточного законодавства, підзаконних нормативних актів (нормативна конкретизація) та актів реалізації правових приписів (правореалізуюча конкретизація). Тому співвідношення між конституційними правами і обов'язками, які передбачені звичайними законами та підзаконними нормативними актами, а також правореалізаційними актами, може розглядатись як співвідношення загального, особливого і окремого. Одним із проявів цього співвідношення є взаємозв'язок між правовим статусом громадянина України, ядром якого є конституційні права і обов'язки, спеціальними правовими статусами певних категорій громадян (різновидністю якого є спеціальний статус засудженого) та правовим статусом конкретної особи (індивідуальним правовим статусом).

На підставі викладеного, автор приходить до висновку:

1) конституційні норми, які закріплюють права, свободи людини і громадянина, складають основу правового статусу засуджених як і інших громадян України;

2) на підставі ч. 3 ст. 63 Конституції України загальногромадянський статус стосовно засуджених обмежується законом і вироком суду, що вимагає суттєвого корегування законодавчого регулювання прав і свобод цієї категорії громадян;

3) положення нині діючої статті 8 ВТК України, що визначає правовий статус осіб, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі не в повній мірі відповідають ч. 3 ст. 63 Конституції України, оскільки нею, крім зазначених обмежень, передбачені також обмеження, що впливають з режиму відбування покарання.

В зв'язку з цим, виходячи з тексту ч. 3 ст. 63 Конституції України, в майбутньому кримінально-виконавчому кодексі необхідно передбачити норму,

яка допускала б можливість обмеження прав і свобод засуджених лише законодавчими актами.

При визначенні обмежень прав і свобод засуджених автор вважає доцільним значно ширше використовувати можливості тих галузей права, які визначають позитивний статус громадянина: цивільного, трудового, сімейного тощо.

У інших галузях права чітко визначитись і сформулювати перш за все обмеження правового статусу засуджених по кожній із галузей права, що визначають позитивний статус громадянина, для регулювання відносин в сфері позбавлення волі.

Дисертант розглядає конкретизацію дії норм закону підзаконними нормативно-правовими актами, як природний і неминучий процес. Підкреслюється, що підзаконні нормативно-правові акти повинні бути лише інструментом конкретизації та деталізації закону.

У параграфі третьому - **“Актуальні проблеми приведення законодавства України в сфері прав і свобод засуджених у відповідність з принципами і загальними положеннями міжнародно-правових актів”** автор підкреслює, що розвиток правової системи України не може бути повним без урахуванням її взаємозв'язків і взаємодії з системою міжнародних правових актів та з урахуванням досвіду вирішення цих питань в найбільш розвинутих країнах світу. Розвитку цих процесів сприяла концепція реформи кримінально-виконавчої реформи кримінально-виконавчої системи, положення якої були схвалені Кабінетом Міністрів 11 липня 1991 року (Постанова № 88).

Реформа перш за все спрямована на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародно-правових актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених.

В процесі реалізації основних завдань цієї реформи суттєво були пом'якшені умови ізоляції в місцях позбавлення волі (зняті обмеження в листуванні, надано право ведення телефонних розмов, збільшено кількість

побачень, посилок, передач та бандеролей), надано ряд пільг у матеріально-побутовому обслуговуванні, знято значну кількість обмежень в умовах та оплаті праці тощо. Проведені заходи в деякій мірі дозволили реалізувати рекомендаційну норму ст. 60 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, децю зменшивши різницю в житті законослухняних громадян і осіб, які позбавлені волі.

Вступ України до Ради Європи поставив перед нашою державою проблему більш активного приведення національного законодавства у сфері прав і свобод засуджених у відповідність з міжнародно-правовими актами.

У той же час, на думку автора, позитивний досвід міжнародного співтовариства недоцільно переносити автоматично на наш ґрунт. Адже моделі, що сформувались в інших умовах будуть неефективними на нашій основі. Міжнародний досвід потрібно вивчати і використовувати з урахуванням наших традицій, економічних можливостей, рівня розвитку правової свідомості та правової культури.

З метою приведення законодавства України в сфері прав засуджених у відповідність з принципами і загальними положеннями міжнародно-правових актів доцільно передбачити:

- перегляд діючого національного законодавства в згаданій сфері на предмет усунення неузгодженості і протиріч з міжнародно-правовими нормами;

- відміна застарілих законодавчих актів і створення нових, зміст яких передбачав би забезпечення дію міжнародно-правових норм в сфері прав засуджених;

- в законодавстві закріпити систему норм, які б зобов'язували приведення того чи іншого закону у відповідності з нормами-принципами міжнародного права;

- врахувати в законодавстві крім норм-принципів, норми-рекомендації міжнародно-правових актів, які забезпечують поступове наближення фактичних умов утримання засуджених до рівня міжнародних зразків.

У висновках автор формулює концептуальні положення дисертаційного дослідження та узагальнює пропозиції щодо вдосконалення законодавства по реалізації конституційних основ формування правового статусу засуджених до позбавлення волі, які дозволили б у повному обсязі забезпечити верховенство Конституції та удосконалення відповідного поточного законодавства. З цією метою дисертант пропонує зафіксувати в законодавстві ряд дефінітивних та регулятивних норм, замінити частину застарілих норм, викладає власну концепцію формування змісту та системи правового регулювання статусу цієї категорії громадян.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Підзаконне регулювання прав і свобод осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі // Кримінально-виконавча система України: теорія, практика, законодавство. Матеріали науково-практичної конференції. - Київ, РВВ КІВС при УАВС. - 1994. - С. 100-103.

2. Юридичні гарантії прав засудженого та їхній вплив на його психічний стан // Практична психологія в органах внутрішніх справ. Матеріали республіканської науково-практичної конференції. - Київ, РВВ КІВС при УАВС. - 1995. - С. 82-86.

3. Особливості деяких особистих прав громадян, які відбувають кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі // Актуальні проблеми пенітенціарної системи України в сучасних умовах. Збірник наукових праць. - Київ, РВВ КІВС при УАВС. - 1996. - С. 61-65.

Осауленко А.И.

Конституционные основы формирования содержания и системы правового регулирования статуса осужденных к лишению свободы и их воплощение в законодательстве Украины.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 - конституционное право.

Национальная академия внутренних дел Украины. Киев. 1997. Рукопись.

В диссертации исследуются проблемные общетеоретические и практические вопросы структуры правового статуса осужденных к лишению свободы, анализируется степень распространения конституционных прав и свобод на эту категорию граждан Украины. Исходя из действующих конституционных норм, рассматриваются также вопросы усовершенствования системы правового регулирования прав и свобод осужденных и проблемы их приведения в соответствие с международно-правовыми актами по правам человека.

Ключові слова: Конституція, правовий статус, засуджений, система прав і свобод, юридичні гарантії, предмет, метод і тип правового регулювання.

Osaulenko A.I.

Constitutional basis of shaping essence and system of legal regulation of the convicts status and its realization in the Ukrainian legislation.

Candidate dissertation on law, speciality 12.00.02 - Constitutional law.

National academy of Internals of Ukraine. Kiev. 1997.

The oretical problems of legal convicts status structure are researached in the dissertation. The scope of constitutional rights and freedoms of convicts is analysed. The problems of legal system improvement of rights and freedoms of convicts and these problems correlation with international legal acts on human rights and their conformity with the acting constitutional norms are enlightened.

Key words: Constitution, Legal status, convict, the system of rights and freedoms, legal regulation.

Підписано до друку 21.05.97р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 1,0. Обл.-вид. арк. 1,0.
Наклад 100. Зам. 191.

Відділ оперативної поліграфії
Центру Міжнародної освіти
227-12-75, 227-37-86

436496

AB 37.879